

ЖИТТЄПИС ШАН ЦЗЮНЯ У КНИЗІ СИМА ЦЯНЯ "ШИ ЦЗІ, ІСТОРИЧНІ ЗАПИСИ"

Розглянуто життєпис (біографію) державного діяча Стародавнього Китаю, який проливає світло на його діяльність в царстві Цін з огляду на впроваджені суспільно-політичні реформи та піднесення цього царства серед інших. Даний життєпис є джерелом для вивчення історії Китаю періоду "Чжаньго, борючі царства" (далі – "Чжаньго"). Іноді можна зустріти назву цього періоду як "царства, що воюють", "епоха воюючих держав", Мак-Ніл у своїй останній книзі пропонує термін "протиборчі царства"¹. На нашу думку, доцільно використовувати саме назву "Чжаньго, борючі царства".

Ключові слова: Історія Стародавнього Китаю, біографія Шан Яна (Шан Цзюня), реформи Шан Яна, період "Чжаньго".

Метою даного дослідження є розгляд та переклад на українську мову 68 розділу "Історичні біографії, ле чжуань" книги Сима Цянь "Ши цзі, Історичні записи" присвяченого життєпису Шан Цзюня (більш відомого в історії як Шан Яна, 395 – 338 рр. до Р. Х.) – видатного діяча доби "Чжаньго" родом з царства Вей, який перебував на службі у правителя Сяо гуна з царства Цін та був засновником філософського-політичного вчення легізму, яке вплинуло на розвиток та посилення царства Цін серед інших. Завдяки проведеним реформам Шан Яна було впроваджено ідеї та реформовано державні інституції, які стали нормативними для подальших поколінь. Що врешті решт призвело до першої в історії Стародавнього Китаю об'єднаної імперії Цін.

В українському науковому дискурсі нажаль немає спеціальних робіт, які б досліджували історію Стародавнього Китаю. Проте суть та основні положення легізму (школи фа цзя, "законників") були викладені в підручниках, посібниках, довідниках та енциклопедичних виданнях².

Серед радянських та російських фахівців, які вивчали або вивчають згаданий період, слід зазначити Л.С.Васильєва³, Ю.Л.Кроля⁴, Л.С.Переломова⁵, Л.Д.Позднеева⁶, Р.В.Вяткина⁷, В.А.Рубина⁸ та інші. Серед іноземних експертів питання історії Стародавнього Китаю та періоду "борючих царств" вивчають Д.Бодде⁹, Я.Дайвендак¹⁰, М.Льове¹¹, Б.Вотсон¹².

Для перекладу життєпису використано китайське джерело твору Сима Цяня "Ши цзі, Історичні записи"¹³. Це монументальний історичний твір, яким було закладено початок нової традиції біографічного опису. У ньому знайшли широке віддзеркалення відомості політичного, економічного, історичного та культурного характеру, що стосувалися розвитку Китаю протягом 3000 років, а саме від давніх часів до початку правління династії Західна Хань.

Розділ 68 вищезгаданого твору присвячений життєпису Гунсунь Яна видатного державного діяча, воєначальника і реформатора періоду "Чжаньго", більш відомого в історії під іменами Шан Яна або Шан Цзюня – правителя області Шан, подарованою йому у володіння.

Шан Ян з'явився на світ у збіднілій аристократичній родині в царстві Вей, тому іноді можна зустріти його ім'я як Вей Ян. Він здобув традиційну освіту, проте його соціальне походження не давало йому змоги зробити чиновницьку кар'єру в себе на Батьківщині. Шан Ян подався в сусіднє царство Цін, де за його ініціативою були здійснені кардинальні суспільно-політичні реформи, які перетворили Цін у найсильніше китайське царство. Доля Шан Яна виявилася трагічною. Родова аристократія ненавиділа його, оскільки реформи, що проводились ним, підсилювали центральну владу та ослабляли місцеву знать. Після смерті Сяо гуна він втікає з царства Цін, але не знаходить прихистку у царстві Вей. Він повертається в своє володіння і намагався з челяддю та наблизеними до нього людьми напасти на царство Чжао, але, оточений Цінськими військами, був убитий. Для "науки іншим" його труп був розірваний колісницями, а весь його рід знищений.

Гунсунь Ян був відомим теоретиком та одним з основоположників школи законників (або легістів) фацзя. Термін "легізм" походить від латинського legis ("закон"). Китайці ж називали легістську доктрину "фацзя".

Шан Ян вважається автором знаменитого трактату "Шан цзюнь шу" ("Книга правителя області Шан")¹⁴ в двадцяти шести розділах. В цьому творі викладені його погляди щодо

управління державою у вигляді збірки указів, промов та політичних рекомендацій. Твір переведеного на багато мов, у тому числі на німецьку – А.Пфіцмайером, на англійську – голандським синологом Я.Дайвендаком. Фундаментальний переклад російською мовою зроблено Л.С.Переломовим.

Засади політичної теорії, що домінували в Китаї аж до повалення маньчжурської династії Цін у 1911 р. були закладені ще за доби "Чжаньго". Впродовж багатьох століть китайської історії цей трактат був настільною книгою для китайських можновладців, у тому числі для діячів сучасної доби Китаю – Чан Кайші та Мао Цзедуна. Сучасні очільники Піднебесної та кож час від часу повертаються до принципів, які були впроваджені багато років тому.

Розділ шістдесят восьмий

Шан цзюнь ле чжуань – "商君列傳", Життєпис Шан-цзюня [Сима Цянь "Ши цзі, Історичні записи" Розділ 68]. У квадратних дужках представлені доповнення автора.

№ з/п	Китайська	Українська	Коментарі
1.	<p>商君者，衛之諸庶孽公子也，名鞅，姓公孫氏，其祖本姬姓也。鞅少好刑名之學，事魏相公叔座為中庶子。公叔座知其賢，未及進。會座病，魏惠王親往問病，曰：</p> <p>「公叔病有如不可諱，將奈社稷何？」公叔曰：</p> <p>「座之中庶子公孫鞅，年雖少，有奇才，願王舉國而聽之。」王嘿然。王且去，座屏人言曰：「王即不聽用鞅，必殺之，無令出境。」王許諾而去。公叔座召鞅謝曰：「今者王問可以為相者，我言若，王色不許我。我方先君后臣，因謂王即弗用鞅，當殺之。王許我。汝可疾去矣，且見禽。」鞅曰：「彼王不能用君之言任臣，又安能用君之言殺臣乎？」卒不去。惠王既去，而謂左右曰：「公叔病甚，悲乎，欲令寡人以國聽公孫鞅</p>	<p>Шан Цзюнь був княжичем, позашлюбним сином правителя Вей. Звали його Ян, він належав до роду Гунсунь, його предки мали прізвище Цзі. У юності Ян був послідовником сінмін (легістів). Служив чжуншуцзи при Вейському сяні Гун Шуцзо. Хоча Гун Шуцзо розумів, що Ян був розумний, [він] не квапився рекомендувати його князеві. Сталося так, що Цзо захворів, Вейський Хуей ван особисто прийшов відвідати хворого і сказав: "[Ви], Гун Шу, хворієте, і всяке може статися. Як бути в майбутньому з принесенням жертв на вівтарі духів Землі і злаків?" Гун Шу відповів: "Мій чжуншуцзи, якого звать Гунсунь Ян, хоч і молодий, але має вражаючі здібності. Я хотів би, щоб ви, ван, доручили йому ведення справ князівства і прислухалися до його думки". Але ван у відповідь промовчав і зібрався піти. Тоді Цзо попросив людей, що оточували його, віддалитися і сказав вану: "Якщо ви, ван, не маєте наміру використовувати Яна, потрібно його убити, [але] у жодному випадку не дозволяйте йому виїхати за межі князівства". Вейський ван погодився і пішов. [А] Гун Шуцзо покликав до себе Яна [та] із збентеженням розповів: "Тільки що ван запитував, кого можна поставити сяном, і я заговорив про тебе, але по обличчю вана я зрозумів, що він проти. Я ставлю на перше місце [інтереси] правителя і на останнє – підданих, тому сказав вану: "Якщо ви не бажаєте використовувати [Гунсунь] Яна, потрібно його убити". І ван погодився зі мною. Тобі слід терміново тікати, не то тебе схоплять". Ян сказав: "Раз вже ван не побажав прийняти вашу пропозицію з приводу призначення підданого на посаду, то з чого</p>	<p>Гун (公 gōng) – один з найвищих аристократичних титулів феодальної знаті по системі уденцзювей (五等爵位 wǔ děng jué wèi) відповідно: гун (gōng 公, князь), князь-володар хоу (hóu 侯), гегемон (бо/ба, bo/ba 伯), управитель цзи (zǐ 子), найнижчий титул нань (nǎn 男).</p> <p>Сінмін (刑名之學 xíng míng zhī xué) – вчення про покарання і відповідальність за скоєне, про співвідношення суті і форми в управлінні.</p> <p>Чжуншуцзи (中庶子 zhōng shù zǐ) – посада в свиті чиновної особи, трішки вище секретаря.</p> <p>Сян гун(相公 xiàng gōng) – вищий</p>

	也，豈不悖哉！」	ж він послухає вашої ради стратити підданого?" Так він і не виїхав. Коли Хуей ван покинув Гун Шуцзо, він сказав своїм наблизеним: "Гун Шу серйозно хворий. Це дуже прикро. Він хоче, щоб в державних справах я прислухався до порад Гунсунь Яна, – що він, розуму позбувся?"	сановник, перший радник правителя.
2.	公叔既死，公孫鞅聞秦孝公下令國中求賢者，將修繆公之業，東復侵地，乃遂西入秦，因孝公寵臣景監以求見孝公。孝公既見衛鞅，語事良久，孝公時時睡，弗聽。罷而孝公怒景監曰：「子之客妄人耳，安足用邪！」景監以讓衛鞅。衛鞅曰：「吾說公以帝道，其志不開悟矣。」后五日，復求見鞅。鞅復見孝公，益愈，然而未中旨。罷而孝公復讓景監，景監亦讓鞅。鞅曰：「吾說公以王道而未入也。請復見鞅。」鞅復見孝公，孝公善之而未用也。罷而去。孝公謂景監曰：「汝客善，可與語矣。」鞅曰：「吾說公以霸道，其意欲用之矣。誠復見我，我知之矣。」衛鞅復見孝公。公與語，不自知郤之前於席也。語數日不厭。景監曰：「子何以中吾君？吾君之驩甚也。」鞅曰：「吾說君以帝王之道比三代，而君曰：『久遠，吾不能待。且賢君者，各及其身顯名天下，安能邑邑待數十百	Після смерті Гун Шу, Гунсунь Ян дізнався, що цінський Сяо гун, прагнучи продовжувати і удосконалювати справу Му гуна, видав указ про залучення в своє царство мудрих людей, [і] має намір рушити на схід, щоб повернути захоплені [в Цінь] землі. Ян вирушив на захід і досягнув Цінь. Завдяки сановнику Цзін Цзяню, який був наблизеним до Сяо гуна, Ян намагався зустрітися з Сяо гуном, і коли ця зустріч відбулася, вейський Ян досить довго розповідав Сяо гуноу про справи [управління]. Сяо гун час від часу засинав і не слухав співрозмовника. Коли ж зустріч закінчилася, Сяо гун роздратовано сказав Цзін Цзяню: "Твій гість – погана і безрозсудна людина, як можна використовувати його на службі?" Цзін Цзянь почав докоряти вейському Яну. Той відповів: "Я говорив гуноу про шляхи управління правителів[минулих часів], але він доки не зрозумів, що йому потрібне". Через п'ять днів гун побажав знов зустрітися з Яном. Тепер вже гун прихильно віднісся до нього, але все ще не наважувався залучити до служби. Після зустрічі Сяо гун сказав Цзін Цзяню: "Твій гість хороший, з ним є про що поговорити". Ян сказав [Цзін Цзяню]: "Я розповів гуноу про шляхи управління ванів-гегемонів, він схиляється до того, щоб використовувати ці методи. Я зрозумів, що він щиро хоче побачитися зі мною ще". І вейський Ян був ще раз прийнятий Сяо гуном. Під час їх розмови гун, захопившись, сповз зі своєї рогозівки; так вони спілкувалися без втоми декілька днів. Цзін Цзянь запитав Яна: "Чим це ти причарував нашого правителя? Він дуже захоплений". Ян відповів: "Я сказав правителеві, що необхідно порівняти свій шлях [метод] управління з шляхами [методами] управління при трьох династіях, на що гун мені сказав: "Вони були дуже давно, для того, щоб я міг дотримуватися [їх порад]. Крім того, у них були мудрі правителі, кожен з яких прославив своє ім'я в Піднебесній. Як я зможу в своєму місті багато сотень років після слідувати шляху колишніх	П'ять гегемонів періоду "Чуньцю" (春秋五霸 chūn qiū wǔ bà, 770 – 476 pp. до н.е.): гун Хуань з царства Ці (齐桓公 Qi Huan gōng), гун Вень з царства Цзін (晋文公 Jin Wen gōng), ван Чжуан з царства Чу (Chu Zhuang wang 楚庄王), гун Сян з царства Сун (Song Xiang gōng 宋襄公), іноді гун Му з царства Цінь (Qin Mu gōng 秦繆公) або ван Хелу з царства У (Wu wang Helu 吴王阖闾) та ван Гу Цзянь з царства Юе (Yue wang Gou Jian 越王勾践).

	<p>年以成帝王乎？」故吾以疆國之術說君，君大說之耳。然亦難以比德於殷周矣。」</p>	<p>імператорів і ванів?" Тоді я розповів гу ну про мистецтво зміцнення [поширення] держави, чим вельми потішив його. А рівнятися чеснотами з династіями Ін і Чжоу дійсно важко".</p>	
<p>3.</p>	<p>孝公既用衛鞅，鞅欲變法，恐天下議己。衛鞅曰：「疑行無名，疑事無功。且夫有高人 之行者，固見非於世；有獨知之慮者，必見敖於民。愚者聞於成事，知者見於未萌。民不可與慮始而可與樂成。論至德者不和於俗，成大功者不謀於眾。是以圣人苟可以疆國，不法其故；苟可以利民，不循其禮。」孝公曰：「善。」甘龍曰：「不然。圣人不易民而教，知者不變法而治。因民而教，不勞而成功；緣法而治者，吏習而民安之。」衛鞅曰：「龍之所言，世俗之言也。常人安於故俗，學者溺於所聞。以此兩者居官守法可也，非所與論於法之外也。三代不同禮而王，五伯不同法而霸。智者作法，愚者制焉；賢者更禮，不肖者拘焉。」杜摯曰：「利不百，不變法；功不十，不易器。法古無過，循禮無邪。」衛鞅曰：「治世不一道，便國不法古。故湯武不循古而王，夏殷不易禮而亡。反古者不可</p>	<p>Після того, як Сяо гун став використовувати вейського Яна на службі, Ян вирішив змінити закони, але боявся, що в Піднебесній його засудять. Він казав: "Той, хто вагається, не заслуговує на пошану, а хто нерішучий в справах – не досягне успіху. Крім того, дії, що знаходяться вище за розуміння [простих] людей, неодмінно зустрічають протидію з боку сучасників. Того, хто вміє розміркувати і має власну думку, обов'язково засуджуватимуть. [Кажуть, що] дурень ніколи насправді не знає, як завершити справу, той, хто ж знає – схоплює [суть] справи ще до того, як вона починає виявлятися. Тому не можна обговорювати з людьми свої починання, а можна лише надавати їм [можливість] радіти результатам. Той, хто міркує про вищу чесноту, не повинен зважати на розхожі думки. Той, хто досягає великих успіхів, не повинен радитися з масою людей. Якщо мудра людина захоче за будь-яку ціну укріпити своє царство, вона не братиме за зразок старовину [минуле], а якщо захоче за будь-яку ціну принести користь народові, то не буде слідувати її ритуалам [лі]". Сяо гун вигукнув: "Чудово!" Гань Лун сказав: "Це невірно. Мудра людина наставляє народ, не змінюючи [його звичаїв], той, хто знає як управляти, не змінює законів. Той, хто наставляє народ, слідує [його устремлінням], легко досягає успіху; в того, хто управляє згідно із сталими законами, чиновники досвідчені і народ перебуває в спокої". Вейський Ян сказав: "Слова Луна є поширеною думкою, поширеною у наш час. Звичайні люди звикають до сталих звичаїв і відчують себе спокійно з ними, а освічені мужі заглиблюються в те, що звично. Ці дві категорії людей тому годяться на те, щоб обіймати чиновницькі посади і дотримуватися [старих] законів, проте з ними не можна обговорювати що-небудь, що виходить за ці межі. Кожна з трьох династій володарювала, дотримуючись своїх ритуалів [усталених правил]. Кожен з правителів управляв, застосовуючи свої закони. Той, хто знає, сам створює закони,</p>	<p>Цзошучжан (zuǒshùzhǎng 左庶長) – 10-й ранг в 20-розрядній шкалі Цінь.</p> <p>Лі (禮 lǐ) – обряди, ритуал, церемонія, звичаї, усталені правила, норми моральної поведінки.</p>

	<p>非，而循禮者不足多。」孝公曰：「善。」以衛鞅為左庶長，卒定變法之令。</p>	<p>а поганий ними обмежений; гідний змінює ритуал, а нікчемний ними міцно пов'язаний". Ду Чжі сказав: "Якщо вигода не буде стократною, то закони не міняють, якщо успіх не буде десятикратним, не міняють підходів. Коли наслідують минуле, то помилок не здійснюють, коли слідують лі [ритуалу], не буває викривлень". Вейський Ян [на це] сказав: "Управління в різні часи не було однакоvim, добробут держави досягався не наслідуванням минулого, тому [шанський] Тан і [чжоуський] У ван володарювали, не наслідуючи старовини, а Ся і Ін, не міняючи старого ритуалу, загинули. Ось чому виступ проти старовини не можна вважати помилковим. Той же, хто слідує колишнім ритуалам, не гідний великих похвал". Сяо гун на це сказав: "Чудово!" [Він] призначив вейського Яна цзошучжаном і врешті-решт розпорядився зайнятися йому переглядом законів.</p>	
4.	<p>令民為什伍，而相牧司連坐。不告姦者腰斬，告姦者與斬敵首同賞，匿姦者與降敵同罰。民有二男以上不分異者，倍其賦。有軍功者，各以率受上爵；為私斗者，各以輕重被刑大小。僇力本業，耕織致粟帛多者復其身。事未利及怠而貧者，舉以為收孥。宗室非有軍功論，不得為屬籍。明尊卑爵秩等級，各以差次名田宅，臣妾衣服以家次。有功者顯榮，無功者雖富無所芬華。</p>	<p>Було наказано [так]. Народові розділитися сім'ями на п'ятірки і десятки, які повинні були піклуватися один про одного, відповідати за вчинки сусідів. Той, хто не доносив про того, що порушив [закон], підлягав обезголовлюванню. Той, хто доносив про того, що порушив [закон], нагороджувався нарівні з людиною, [у бою] що відрубувала голову супротивника. Той, хто покривав злочинця, карався нарівні з тим, що здався в полон. Сім'ям, що мали більше двох дорослих чоловіків і що не розділялися, подвоювалися всі податки. Всякому, хто має заслуги в бою, передбачається підвищення на ранг знатності, а хто проявив користолюбство – передбачалось велике або мале покарання, залежно від серйозності провини. Той, хто докладав усіх сил в головних заняттях – землеробстві і ратній справі, хто виробляв більше зерна і шовку, – звільнявся від трудових повинностей. Всіх, хто отримував вигоду із заняття другорядною справою, що впали в убогість дайчже – їх слід було перетворювати на рабів. Сім'ї і роди, що не мали бойових заслуг, не повинні були включатися в списки знатних прізвищ [і отримувати особливі права]. Почесне або низьке положення людини, його ранг знатності і забезпечення визначалися кожного разу за його заслуги. У відповідності до його місця в суспільстві йому передбачалися землі і будинки, раби і слуги, одяг. Той, хто мав</p>	<p>Шиу (什伍 shí wǔ) – система розділення сімей на п'ятірки та десятки, кругова порука, колективна відповідальність за злочини.</p> <p>Дайчже (怠者 dài zhě) – той, що лінується (не займається землеробством).</p>

		заслуги, ставав відомим і користувався славою; той же, хто заслуг не мав, навіть якщо він і [був] багатим, не прославлявся.	
5.	令既具，未布，恐民之不信，已乃立三丈之木於國都市南門，募民有能徙置北門者予十金。民怪之，莫敢徙。復曰「能徙者予五十金」。有一人徙之，輒予五十金，以明不欺。卒下令。	Коли закони вейського Яна були укладені, [він їх] не оприлюднив, оскільки мав побоювання, що [люди] сприймуть їх з недовірою. Він поставив жердину завдовжки в три чжана біля південних воріт поблизу столичного ринку і звернувся із закликком до народу: той, хто зможе перенести цю жердину і поставити її біля північних воріт, отримає десять цзіней золота. Люди дивувалися, але ніхто не наважувався [її] перенести. Тоді повторно оголосили: хто перенесе цю жердину, отримає п'ятдесят цзіней золота. Знайшлася одна людина, яка перемістила жердину, і йому негайно були вручені п'ятдесят цзіней золота, щоб стало зрозумілим, що [зі сторони влади] немає обману. І після цього стали виголошувати закони.	Чжан (丈 zhàng) – "чжан", міра довжини (рівна 3,33 м). Цзінь (金 jīn) – "цзінь", міра ваги (приблизно 516 г).
6.	令行於民朞年，秦民之國都言初令之不便者以千數。於是太子犯法。衛鞅曰：「法之不行，自上犯之。」將法太子。太子，君嗣也，不可施刑，刑其傅公子虔，黥其師公孫賈。明日，秦人皆趨令。行之十年，秦民大說，道不拾遺，山無盜賊，家給人足。民勇於公戰，怯於私斗，鄉邑大治。秦民初言令不便者有來言令便者，衛鞅曰「此皆亂化之民也」，盡遷之於邊城。其后民莫敢議令。	Протягом року дії [цих законів] в столицю Цінь прибували тисячі людей, що заявляли про їх непридатність. Потім сам спадкоємець престолу порушив ці закони. Вейський Ян сказав: "Закони не діють тому, що верхи суспільства їх порушують". І хотів віддати спадкоємця під суд. Але спадкоємця не можна було карати. Тоді суворо покарали наставника княжича Цяня – випалили клеймо на лобі вчителя Гунсунь Цзя. Наступного ж дня всі ціньці поспішили підкоритися [новим] законам. Так закони діяли десять років, і всі жителі Цінь вельми раділи цьому, на дорогах ніхто не підбирав забутого [іншими], в горах не було розбійників, в сім'ях всього було в достатку. Воїни сміливо воювали, припинилися дрібні усобиці, волості і селища добре управлялися. [Численні] ціньці, що спочатку заявляли про непридатність нових законів, приходили і говорили [тепер] про їх правильність [відповідність]. [Проте] Вейський Ян казав: "Ці люди пізнали смак смуту", – і всіх [їх] переселяв в прикордонні міста. Тепер уже ніхто з жителів не наважувався обговорювати нові закони.	
7.	於是以鞅為大良造。將兵圍魏安邑，降之。居三年，作為筑冀闕宮庭於咸陽，秦自雍徙都之。而令民父	Тоді вейський Ян отримав ранг далянцзао. [Він] очолив війська і оточив вейський Аньї, змусивши вейців до капітуляції. Через три роки спорудили величні ворота і палацові будівлі в Сяньяні, після чого ціньський правитель переніс столицю царства з Юн в Сяньян. Згодом наказом було заборонено	Далянцзао (大良造 dàliángzào) – 16-й ранг знатності в Цінь. Таким чином, вейський Ян стрибнув з 10-го рангу до 16-го,

	<p>子兄弟同室內息者為禁。而集小（都）鄉邑聚為縣，置令、丞，凡三十一縣。為田開阡陌封疆，而賦稅平。平斗桶權衡丈尺。行之四年，公子虔復犯約，劓之。居五年，秦人富彊，天子致胙於孝公，諸侯畢賀。</p>	<p>жити разом в одному приміщенні батькам, синам, старшим і молодшим братам [з їх дружинами]. Об'єднали всі дрібні поселення і селища, утворивши з них повіти. На чолі повітів поставили лінів і ченів. Всього утворили 31 повіт. Було впорядковано землекористування, прокладені подовжні [з заходу на схід], і поперечні шляхи [з півночі на південь], позначені кордони володінь, [по справедливості] зрівняли податі і податки, ввели єдину систему мір ваги і довжини. Через чотири роки княжич Цянь знов порушив закони. Він був покараний відрізанням носа. Ще через п'ять років ціньці стали заможними і сильними. Син Неба дарував Сяо гуно жертвоне м'ясо, всі чжухоу поздоровляли його.</p>	<p>що свідчило про його успішну кар'єру.</p> <p>Цян (阡 qiān) дорога[шлях], яка веде з півночі на південь.</p> <p>Мо (陌 mò) поперечна дорога [шлях].</p> <p>Лін (令 lìng) – начальник повіту.</p> <p>Чен (丞 chéng) – помічник начальника повіту.</p> <p>Чжухоу (諸侯 zhū hóu) – князі володарі.</p>
8.	<p>其明年，齊敗魏兵於馬陵，虜其太子申，殺將軍龐涓。其明年，衛鞅說孝公曰：「秦之與魏，譬若人之有腹心疾，非魏并秦，秦即并魏。何者？魏居領阨之西，都安邑，與秦界河而獨擅山東之利。利則西侵秦，病則東收地。今以君之賢聖，國賴以盛。而魏往年大破於齊，諸侯畔之，可因此時伐魏。魏不支秦，必東徙。東徙，秦據河山之固，東鄉以制諸侯，此帝王之業也。」孝公以為然，使衛鞅將而伐魏。魏使公子卬將而擊之。軍既相距，衛鞅遣魏將公子卬書曰：「吾始與公子卬，今俱為兩國將，不忍相</p>	<p>Наступного року армія князівства Ці завдала поразки військам Вей під Маліном, узявши в полон вейського спадкоємця Шеня і убивши їх воєначальника Пан Цзюаня. Ще через рік вейський Ян сказав Сяо гуно: "Цінь і Вей один для одного – смертельна хвороба. Або Вей поглине Цінь, або Цінь поглине Вей. Чому це так? Князівство Вей розташоване на захід від важливих гірських утворень, його столиця – Аньї, вона межує з Цінь по річці Хуанхе, і воно одне володіє перевагою володіння землями на схід від гір. Використовуючи ці вигоди, Вей може вторгнутися в Цінь зі своїх західних земель і в несприятливому для нас випадку захопить наші східні землі. Нині, завдяки вашій, правитель, мудрості і досконалості, наше царство процвітає, а армія Вей торік потерпіла сильну поразку від військ Ці, чжухоу відвернулися від Вей. Це дозволяє напасти на Вей. Вейські війська не зможуть стримати [армію] Цінь, [і] вони повинні будуть відійти на схід. Їх відхід на схід дозволить нам зміцнитися на Хуанхе і на гірських просторах. Так, рухаючись на схід, можна буде усмирити [приборкати] чжухоу, це і стане великою справою нашого правителя – вана". Сяо гун вважав ці думки правильними, поставив вейського Яна на чолі військ і відправив походом на Вей. Вейський правитель, призначивши командувати своїми військами княжича Ана, наказав</p>	<p>Малін (馬陵 mǎ líng) – власна географічна назва території</p> <p>Пан Цзюань (龐涓 Páng Juān, –342 р. до н.е.) – воєначальник та стратег школи дипломатії Цзун хен цзя (縱橫家 Zòng héng Jiā) яка існувала в період "Чжаньго".</p> <p>Лідерами цієї школи були Су Цінь (Su Qin 蘇秦 (340–284 pp. до н.е.) та Чжан І (Zhang Yi 張儀 (–309 р. до н.е.).</p> <p>Шан цзюнь (商君 shāng jūn) – територія на правому березі Хуанхе.</p>

	<p>攻，可與公子面相見，盟，樂飲而罷兵，以安秦魏。」魏公子卬以為然。會盟已，飲，而衛鞅伏甲士而襲虜魏公子卬，因攻其軍，盡破之以歸秦。魏惠王兵數破於齊秦，國內空，日以削，恐，乃使使割河西之地獻於秦以和。而魏遂去安邑，徙都大梁。梁惠王曰：「寡人恨不用公叔座之言也。」衛鞅既破魏還，秦封之於商十五邑，號為商君。</p>	<p>завдати удару у відповідь. Обидві армії стали один проти одного. Тоді вейський Ян послав командувачеві вейськими силами княжичеві Ану лист, в якому говорилося: "Ми колись з княжичем були в дружніх взаєминах. Нині ми командуємо арміями двох держав, і нам важко зважитися напасти один на одного. Я б міг зустрітися з княжичем один на один, укласти союз, посидіти за приємною трапезою, а потім відвести війська і тим самим принести спокій і в Цінь і в Вей". Вейський княжич Ан з цією [пропозицією] погодився. Після зустрічі і укладення союзу, під час трапези, озброєні воїни вейського Яна, які сховалися несподівано напали на княжича Ана і полонили його, а вслід [ціньці] напали на вейську армію, повністю розбили її і повернулися [з перемогою] в Цінь. Оскільки війська вейського Хуей вана неодноразово були розбиті арміями Ці і Цінь, в князівстві були витрачені всі запаси, з кожним днем воно ставало слабкішим і в ньому наростала тривога. І вейці відправили послів до Цінь, запропонувавши поступитися царству Цінь землями на захід від Хуанхе (район Хевай) в ім'я підписання з ним мирного договору. Потім правитель Вей покинув Ань і переніс столицю в Далян. Лянський (вейський) Хуей ван казав: "Я дуже жалкую, що не послухався поради Гун Шуцзо". Вейський Ян, розбивши армію Вей, повернувся назад. Ціньський правитель подарував йому володіння в Шан, що складається з 15 селищ, і його почали називати Шан Цзюнь.</p>	
9.	<p>商君相秦十年，宗室貴戚多怨望者。趙良見商君。商君曰：「鞅之得見也，從孟蘭皋，今鞅請得交，可乎？」趙良曰：「仆弗敢願也。孔丘有言曰：『推賢而戴者進，聚不肖而王者退。』仆不肖，故不敢受命。仆聞之曰：『非其位而居之曰貪位，非其名而有之曰貪名。』仆聽君之義，則恐仆貪位貪</p>	<p>Шан Цзюнь служив радником ціньського правителя десять років. І знатні роди і заможні сім'ї дивилися на нього із злістю. Якось Чжао Лян зустрівся з Шан Цзюнем. Шан Цзюнь сказав йому: "Я, Ян, зміг побачитися з вами завдяки Мен Ланьгао. Я хотів би встановити з вами дружні стосунки. Чи можливо це?" Чжао Лян відповів: "Чи смію я, нікчемний, сподіватися на це? У Конфуція є такі слова: "Коли висувають мудрих і слідує їх порадам, то рухаються вперед; коли ж [ван] збирає довкола себе безталанних, то дорога вана повертає назад". Я, покірливий, не володію здібностями, тому не наслідуюся прийняти ваші вказівки. Я, нікчемний, чув наступне: той, хто займає місце, не відповідне його здібностям, займає його незаслужено; той, хто прагне</p>	<p>Чжао Лян (趙良 zhào liáng) – один з прославлених своєю мудрістю відлюдник в Цінь.</p> <p>Мен Ланьгао (孟蘭皋 mèng lán gāo).</p> <p>Жун (戎 róng) та Ді (翟 dí) – племінні об'єднання, які мешкали на півночі та заході.</p> <p>Байсін (百姓 bǎi xìng) – простолюдини, народ, населення.</p>

<p>名也。故不敢聞命。」商君曰：「子不說吾治秦與？」趙良曰：「反聽之謂聰，內視之謂明，自勝之謂彊。虞舜有言曰：『自卑也尚矣。』君不若道虞舜之道，無為問仆矣。」商君曰：「始秦戎翟之教，父子無別，同室而居。今我更制其教，而為其男女之別，大筑冀闕，營如魯衛矣。子觀我治秦也，孰與五殺大夫賢？」趙良曰：「千羊之皮，不如一狐之掖；千人之諾諾，不如一士之諤諤。武王諤諤以昌，殷紂墨墨以亡。君若不非武王乎，則仆請終日正言而無誅，可乎？」商君曰：「語有之矣，貌言華也，至言實也，苦言藥也，甘言疾也。夫子果肯終日正言，鞅之藥也。鞅將事子，子又何辭焉！」趙良曰：「夫五殺大夫，荊之鄙人也。聞秦繆公之賢而願望見，行而無資，自粥於秦客，被褐食牛。期年，繆公知之，舉之牛口之下，而加之百姓之上，秦國莫敢望焉。相秦六七年，而東伐鄭，三置晉國之君，一救荊國之禍。發教封內，而巴人致貢；施德諸侯，而八戎來服。</p>	<p>користуватися репутацією, на яку він не заслужив, краде її. Якщо я послухаюся вашої волі, боюся, про мене, нікчемного, скажуть, що я жадаю місця і слави. Через те я і не наважуюсь прийняти вашу пропозицію". Шан Цзюнь на це сказав: "Ви невдоволені моїм управлінням в Цінь?" Чжао Лян відповів: "Той, хто повертається до почутого, вважається розумним; той, хто в змозі перемогти самого себе, вважається сильним. Юйський Шунь говорив: "Той, що вважає себе нікчемним стає високошанованим". Вам краще слідувати шляхом юйського Шуня, а не запитувати мене, нікчемного". Шан Цзюнь сказав: "Спочатку в ціньців були традиції і звичаї, як у варварів жунів і ді, між батьками і синами не існувало розділення, всі жили разом. Зараз я змінив ці порядки, встановлені відмінності між чоловіками і жінками, ми будемо бічні башти біля царських воріт, по аналогії з князівствами Лу та Вей. Погляньте, хто гідно управляв Цінь – я або ж сановник, придбаний за п'ять баранячих шкур?". Чжао Лян на це відповів: "[Кажуть, що] шкури тисячі баранів не коштують однієї лисячої пахви, піддакування тисячі людей не коштує одного безстороннього слова [гідного] сановника. [Чжоуський] У ван [завдяки чиновникам], що висловлювалися з прямою, привів державу до процвітання; іньський Чжоу [із-за] мовчання [чиновників] державу загубив. Якщо ви, не відкидаєте шляху У вана, то я, покірливий, прошу дозволу говорити вам цілими днями прямі безсторонні слова, не боячись при цьому страти. Чи згодні ви?" Шан Цзюнь відповів: "Кажуть, що лицемірні слова – це прикраса, правдиві висловлювання – це діло, гіркі [викривальні] слова – це ліки; солодкі слова – це хвороба. Якщо ви, поважний, дійсно в змозі цілими днями говорити мені безсторонні слова, то це буде для мене, Яна, ліками. Я вважатиму вас вчителем. Невже ви зможете мені відмовити?" Чжао Лян сказав: "Байлі Сі був простолюдином з царства Чу; почувши про мудрість ціньського Му гуна, він вирішив зустрітися з ним, але у нього не було грошей на дорогу. Він продав себе ціньцю, носив грубий одяг, годував [доглядав] худобу. Але через рік Му гун дізнався про його [здібності] і підвищив його із скотарів, поставивши вище всіх байсінів[простолюдинів], і в ціньській</p>	<p>"Шицзін" 诗经 Shī Jīng ("Книга пісень", "Книга віршів") – видатна пам'ятка китайської літератури, створена невідомими творцями в 11 – 6 ст. до н. е.</p> <p>Байлі Сі (百里奚 bǎi lǐ xī, також в історичних хроніках згадується під ім'ям міністр У Гу 五殺大夫 wǔgǔ dàifu) – родом з царства Чу, відомий державний діяч, управлінець, політик періоду Чуньцю ("Весна і осінь").</p> <p>Ю юй(由余 yóu yú) – управлінець, політик періоду Чуньцю ("Весна і осінь"), який допомагав ціньському Му гуну в управлінні та був одним з поважних сановників.</p> <p>"Шуцзін" (書經 shū jīng) – Книга записаних переказів – епічний твір, що викладає ритмічною прозою легенди про освіту китайського народу і про стародавню його історію.</p> <p>Біньке (賓客 bīn kè) – прибулі радники, гості.</p>
---	---	--

<p>由余聞之，款關請見。五殺大夫之相秦也，勞不坐乘，暑不張蓋，行於國中，不從車乘，不操干戈，功名藏於府庫，德行施於後世。五殺大夫死，秦國男女流涕，童子不歌謠，春者不相杵。此五殺大夫之德也。今君之見秦王也，因嬖人景監以為主，非所以為名也。相秦不以百姓為事，而大筑冀闕，非所以為功也。刑黥太子之師傅，殘傷民以駿刑，是積怨畜禍也。教之化民也深於命，民之效上也捷於令。今君又左建外易，非所以為教也。君又南面而稱寡人，日繩秦之貴公子。《詩》曰：「相鼠有體，人而無禮，人而無禮，何不遄死。」以詩觀之，非所以為壽也。公子虔杜門不出已八年矣，君又殺祝權而黥公孫賈。《詩》曰：「得人者興，失人者崩。」此數事者，非所以得人也。君之出也，后車十數，從車載甲，多力而駢脅者為驂乘，持矛而操闔戟者旁車而趨。此一物不具，君固不出。《書》曰：「恃德者昌，恃力者亡。」君之危若朝露，尚將欲延年益壽乎？則何不歸十五都，灌園於</p>	<p>державі ніхто не був розчарований. Байлі Сі був сяном в Цінь шість-сім років, на сході він здійснив похід проти Чжен, тричі допомагав ставити правителів в Цзінь, допомагав в біді тим, хто страждав від Чу. Його ідеї стали відомі [набули поширення] багатьом чжухоу, йому вдалося переконати жителів царства Ба платити дань. Він успішно проповідував чесноту серед чжухоу, і варвари всіх сторін стали йому підкорятися. Ю юй почув про все це і прибув до застави з проханням прийняти його. Байлі Сі, будучи ціньським сяном, працював напружено, ніколи не їздив в колісниці, в спеку не розтягував над собою запони, під час поїздок по країні за ним не слідував супровід і озброєна охорона. Записи про його славні справи зберігалися в палацових архівах, про його добродійні вчинки дізналися і подальші покоління. Коли "сановник, куплений за п'ять баранячих шкур", помер, чоловіки і жінки царства Цінь проливали сльози, хлоп'ята перестали наспівувати свої пісні, замовкли навіть товкачі тих, хто товк рис, – такі були чесноти Байлі Сі. Нині ви, пан, наближені до ціньського вана. Але те, що ця прихильність була досягнута в основному завдяки улюбленцю двору Цзін Цзяню, не додало вам честі. А коли, будучи сяном в Цінь, ви не заклопотані справами байсінів перш за все, а споруджуєте бічні башти палацових воріт [для вивішування указів], ви не отримуєте заслуг. А те, що ви покарали спадкоємця, таврували його вчителя і наставника і суворими покараннями терзаєте народ, веде до нагнітання ненависті і до бід. Вплив на людей [за допомогою] виховання глибше розпоряджень, наслідування вищестоящим для людей важливіше за накази. Нині ви, пан, будете свою діяльність на неправильній основі і міняєте закони, цим не можна виховати народ. Ви стоїте[знаходитеся] в світі лицем на південь як власник долі і називаєте себе принизливо гуажень і в той же час щоденно обмежуєте дії ціньської знаті і княжичів. У піснях Шицзіна говориться: "Поглянь на щура – тіло що треба. А ось людина, що не сприймає ритуалу, – то хіба його не чекає швидка загибель?". Якщо, виходячи із слів цієї пісні, поглянути на [ваші дії], вони не обіцяють вам довголіття. Адже княжич Цянь зачинився вдома і не виходить вже вісім років [через те, що у</p>	<p>Гуажень (寡人 guǎ rén) звернення високопосадовця у формі "ми" "я" про себе.</p>
--	---	--

	<p>鄙，勸秦王顯巖穴之士，養老存孤，敬父兄，序有功，尊有德，可以少安。君尚將貪商於之富，寵秦國之教，畜百姓之怨，秦王一旦捐賓客而不立朝，秦國之所以收君者，豈其微哉？亡可翹足而待。」商君弗從。</p>	<p>нього відрізали ніс]; окрім цього, ви убили Чжу Хуаня, покарали тавруванням Гунсунь Цзя. В [Шицзіні] сказано: "Той, хто завойовує серця людей, процвітає, той, хто втрачає серця людей, терпить крах". Такі дії зовсім не ведуть до завоювання вами людських сердець. Коли ви, управитель, виїжджаєте з будинку, за вами слідує декілька десятків колісниць. На них сидять пліч-о-пліч озброєні панцерники, воїни ж управляють колісницями. Всі вони, слідує за вами по обох сторонах, озброєні списами і мечами. Ви не виїжджаєте з воріт без цього супроводу. Але в Шуцзіні сказано: "Хто дотримується чесноти – процвітає; хто сподівається на силу – гине". Ваша безпека, управитель, подібна до вранішнього туману; про яке продовження ваших днів і довголіття можна говорити? Чом би вам не повернути подаровані 15 селищ і не зажити скромним сільським життям, зайнявшись городництвом, не переконати цінського вана призначити на посаду мужа [талановитого, мудрого], що живе в самоті, зайнятися турботою про людей похилого віку і вихованням сиріт, шанувати батьків і старших братів, щоб висували людей згідно з їх заслугами, щоб поважалися ті, у кого сильні чесноти. Тоді можна буде досягти деякого спокою [у державі, царстві]. Якщо ж ви і далі жадібно користуватиметеся багатствами свого шанського володіння, ходитимите у фаворитах-наставниках в цінського вана – накопичуватиметеся невдоволеність і ненависть байсінів, і одного чудового дня цінський ван виявиться без біньке і втратить свій престол [управління]. Тому те, що царство Цінь знайшло вас, – то хіба не його нещастя і слабкість? Вашу загибель можна вже бачити, якщо піднятися на носочки". Шан Цзюнь не прислухався до його порад.</p>	
10.	<p>后五月而秦孝公卒，太子立。公子虔之徒告商君欲反，發吏捕商君。商君亡至關下，欲舍客舍。客人不知其是商君也，曰：「商君之法，舍人無驗者坐之。」商君喟然嘆曰：「嗟乎，為法之敝一至此也。」</p>	<p>"Через п'ять місяців після цього помер Цінський Сяо гун. Владу успадкував його старший син. Прибічники княжича Цяня донесли, що Шан Цзюнь має намір підняти бунт. [Правитель] Направив чиновників схопити Шан Цзюня. Шан Цзюнь втік і дійшов застави, де збирався зупинитися в будинку для приїжджих гостей. Господар цього будинку не зрозумів, що перед ним сам Шан Цзюнь, і сказав йому: "Якщо господар заїжджого двору не перевірить приїжджих, він, у відповідності з законами</p>	<p>Мінччі (黽池 mǐnchí) – місцевість і поселення в князівстві Чжен, пізніше – в Хань на межі трьох царств Цінь, Вей та Хань.</p> <p>В "Люй ши чуньцю" причиною</p>

	<p>此哉！」去之魏。魏人怨其欺公子卬而破魏師，弗受。商君欲之他國。魏人曰：「商君，秦之賊。秦疆而賊入魏，弗歸，不可。」遂內秦。商君既復入秦，走商邑，與其徒屬發邑兵北出擊鄭。秦發兵攻商君，殺之於鄭黽池。秦惠王車裂商君以徇，曰：「莫如商鞅反者！」遂滅商君之家。</p>	<p>Шан Цзюня, карається". Шан Цзюнь зітхаючи мовив: "О! Ось до чого довели мене недоліки моїх законів!". І відправився він у Вей. Але вейці, обурюючись на нього за те, що він обдурив їх княжича Ана і розгромив вейські війська, його не прийняли. Шан Цзюнь вирішив відправитися в яке-небудь інше князівство, але вейці сказали: "Шан Цзюнь – Ціньський лиходій. Він [сприяв] посиленню Цінь і злочинно вторгся в межі Вей, не можна не повернути його назад". Після чого його видворили [вигнали] в Цінь. Знову опинившись в Цінь, Шан Цзюнь відправився в своє володіння Шан, де з родичами, прислугами і місцевим ополченням вирішив напасти на князівство Чжен, розташоване на півночі. Тоді ціньці підняли війська і напали на Шан Цзюня. Його вбили під чженським Мінччі, а ціньський Хуей ван наказав для науки іншим розірвати його тіло колісницями, сказавши при цьому: "Немає більшого бунтівника, чим Шан Ян!" Услід за чим знищив весь рід Шан Цзюня.</p>	<p>ненависті цінського Хуей вана до Шан Яна названа підозра в небезпечних планах проти вана. "Люй ши чуньцю" (Lǚ shì chūn qiū 呂氏春秋), ("Хроніки/Анали пана Лю періоду Чуньцю Весна і осінь") авторство належить Лю Буею (Lǚ Bù wèi 呂不韋 ?291–235 pp. до н.е.) – торговець та політик царства Цінь, в подальшому правитель, нібито батько Ін Чженя (嬴政, Ying Zhen), якого згодом ми знаємо в історії під ім'ям Цінь Шихуан(秦始皇 Qin Shihuang), перший імператор держави Цінь. Збірка складена в царстві Цінь близько 239 р. до н.е.</p>
11.	<p>太史公曰：商君，其天資刻薄人也。跡其欲干孝公以帝王術，挾持浮說，非其質矣。且所因由嬖臣，及得用，刑公子虔，欺魏將卬，不師趙良之言，亦足發明商君之少恩矣。余嘗讀商君開塞耕戰書，與其人行事相類。卒受惡名於秦，有以也夫！</p>	<p>Я, тайшигун, скажу так. Шан Цзюнь був за своєю вдачею жорстокою людиною. Те, як він спочатку намагався завоювати довіру Сяо гуна розмірковуваннями про шлях правителя, вказує на те, що це були поверхневі думки, які не відображали сутності його поглядів. І те, як він за допомогою дрібного чиновника – улюбленця вана досягнув високої посади, покарав княжича Цяня, обдурив Вейського воєначальника Ана, не прислухався до порад Чжао Ляна, з достатньою ясністю демонструє, наскільки мало доброго було в Шан Цзюні. Мені доводилося читати твори Шан Цзюня Кайсай і Ген Чжань. Дії і вчинки цієї людини подібні до описаного там. Недивно, що він врешті-решт залишив про себе в Цінь недобру славу.</p>	<p>Тайшигун (太史公 tài shǐ gōng) – придворний історіограф, старший історіограф двору. Так у творі "Ши цзі" сам себе називає автор – Сима Цянь.</p> <p>Кайсай (開塞 kāi sài) назва 7 розділу "Шан цзюнь шу" "Відкриття і закриття шляху".</p> <p>"Ген Чжань" (耕戰</p>

			gēng zhàn) "Оранка і війна" велика схожість з назвою 3 розділу "Шан цзюнь шу" "Нун чжань" (農戰 pōng zhàn)"Землеробс- тво та війна".
--	--	--	--

¹ Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти [пер. з англ. О.С.Волинський, А.Галушка, Є.Т.Марічев]. 2-е вид., уточн. й виправл. – К., 2011. – 960 с.

² Крижанівський О.П. Історія стародавнього Сходу: Курс лекцій. –К., 1996.; Крижанівський О.П. Історія стародавнього Сходу: Підручник. – К., 2000.

³ Васильев К.В. Из истории древнекитайских письменных памятников / Страны и народы Востока. Вып. XI. – М., 1971.

⁴ Кроль Ю.Л. "Записи историка" как литературное произведение / Литература Древнего Китая. – М., 1969; Кроль Ю.Л. Сыма Цянь – историк. – М., 1970.

⁵ Переломов Л.С. Империя Цинь – первое централизованное государство в Китае (221 – 202 гг. до н.э.). – М., 1962; Переломов Л.С. (пер.) Книга правителя области Шан (Шан цзюнь шу). Пер. с кит., вступ. статья, коммент. Л.С.Переломова. – М., 1968.

⁶ Позднеева Л.Д. Атеисты, материалисты, диалектики Древнего Китая. – М., 1967.

⁷ Сыма Цянь. Исторические записки (Ши цзи). Т. VII. Пер. с кит., предисл., коммент. Р.В.Вяткина. – М., 1996. – 464 с.

⁸ Рубин В.А. Два истока китайской политической мысли // Вопросы истории. – 1967. – № 3.

⁹ Bodde D. China's First Unifier. – Leiden, 1938.

¹⁰ Duyvendak JJ. (transl.). The Book of Lord Shang. – L., 1928.

¹¹ Loewe M. Didactic Art in Han China // Journal of the Royal Asiatic Society. Vol. I. – 1991, April.

¹² Watson B. Ssu-ma Ch'ien – Grand Historian of China. – N.Y., 1958.

¹³ *Сима Цянь "Ши цзі, Історичні записи" / Шан цзюнь ле чжуань "Життєпис Шан-цзюня" / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ctext.org/shiji/shang-jun-lie-zhuan> (китайською).*

¹⁴ Шан цзюнь шу "Книга правителя області Шан" / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ctext.org/shang-jun-shu> (китайською та англійською).

Рассмотрено жизнеописание (биография) Шан Яна государственного деятеля Древнего Китая. События, описанные в 68 разделе "Шан цзюнь ле чжуань" (Жизнеописание Шан цзюня) книги Сыма Цяня "Ши цзи" повествуют о его деятельности в царстве Цинь, проведенных им общественно-политических реформ и подъем этого царства среди других.

Ключевые слова: История Древнего Китая, царство Цинь, реформы Шан Яна, период "Чжаньго".

This article is devoted to the biography of Shang Yang – statesman of ancient China. The events described in Section 68 "Shang jun liezhuan" (Biography of Lord Shang) of the book "Shi ji" by Sima Qian put light on his activities in the state of Qin, taking into account the social and political reforms carried out by Shang Yang and the rise of Qin state among others.

Key words: History of Ancient China, state of Qin, Shang Yang reforms, Warring States period.